

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע י

פרשת במדבר, תשע"ה
מספר 1120

בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"שאו את ראש כל עדת בני ישראל"

יעקב אלטמן

ספר במדבר נפתח בפסוק (דב' א: א):

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּמִדְבַר סִינַי בְּאֹהֶל מוֹעֵד, בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשְּׁנַי בַּשָּׁנָה הַשְּׁנִית לְצֵאתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֵאמֹר. וּפִירֵשׁ רַש"י עַל אֶתֶר:

"וַיְדַבֵּר [...] בְּמִדְבַר סִינַי [...] בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ" וגו' - מתוך חיבתן לפניו, מונה אותם כל שעה: כשיצאו ממצרים מנאן, וכשנפלו בעגל מנאן לידע מנין הנותרים; כשבא להשרות שכינתו עליהן מנאן. באחד בניסן הוקם המשכן, ובאחד באייר מנאם.

לפני שנבוא להסביר את טיבה של החיבה שמזכיר רש"י, נצביע על תופעה שאינה עשויה להיות סתמית: בכל פסוק ראשון מחמשת חומשי תורה, מטעים רש"י את חיבת המקום לישראל אם במפורש אם ברמז.¹ בראשית (בר' א: א):

"בְּרֵאשִׁית" - אמר רבי יצחק [...] הם אומרים להם: כל הארץ של הקב"ה היא. הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו: ברצונו נתנה להם, וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו.² "בְּרֵאשִׁית בְּרֵא" - אין המקרא הזה אומר אלא דרשני, כמו שדרשוהו רבותינו ז"ל: בשביל התורה שנקראת "רֵאשִׁית דְּרַפּוֹ" (מש' ח: כב), ובשביל ישראל שנקראו "רֵאשִׁית תְּבוּאָתוֹ" (יר' ב: ג).

שמות (שמ' א: א):

"וַאֲלֵה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" - אף על פי שמנאן בחייהן בשמותן, חזר ומנאן במיתתן [=אחר מיתתם], להודיע חיבתן, שנמשלו לכוכבים, שמוציאן ומכניסן במספר ובשמותם, שנאמר: "הַמוֹצִיא בְּמִסְפָּר צָבָאָם לְכֻלָּם בְּשֵׁם יִקְרָא" (יש' מ: כו).

ויקרא (וי' א: א):

"וַיִּקְרָא אֶל מֹשֶׁה" - לכל דברות ולכל אמירות ולכל צוויים קדמה קריאה, לשון חיבה, לשון שמלאכי השרת משתמשים בו, שנאמר: "וַיִּקְרָא יְהוָה אֶל יְהוָה" (יש' ו: ג). אבל לנביאי אומות העולם נגלה עליהן בלשון עראי וטומאה, שנאמר: "וַיִּקְרָא אֱלֹהִים אֶל בְּלָעָם" (במ' כג: ד).

ובדברים נאמר (דב' א: א):

* ד"ר יעקב אלטמן עוסק בפילול' יהודית ופסיכותרפיה.

¹ אמנם פירושי רש"י לקוחים ממדרשי חכמינו, אך על פי מה שעלעלתי במקורות, הדרשות הללו אינן באות בראשי החומשים, להוציא הדרשה בספר דברים, אך דברי רש"י, "והזכירם ברמז מפני כבודן של ישראל" אינם מצויים במדרש זה. על כן, את רעיונות המאמר, אני זוקף לדעתו של רש"י.

² מלבד הסיפא ברש"י, "בשביל ישראל שנקראו ראשית תבואתו", אף הרישא של דבריו מכוונת לעניין זה עצמו. והרי הרישא כמעט במלואה: "אמר רבי יצחק: לא היה צריך להתחיל התורה אלא מ'החודש הזה לכם' [...] ומה טעם פתח בבראשית [...]?" שאם יאמרו אומות העולם לישראל: לסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם: כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו". ונראה לפרש שלא בשבח ארץ ישראל עסקינן כאן, אלא בשבח עם ישראל, לומר שאינו אומה של ליסטים, חלילה. משום כך ראוי היה שתינתן התורה לכל העולם על ידו. נוכל עתה לדייק ולקבוע כי חמשת הדיבורים המתחילים בפירוש רש"י לתורה מתמקדים בשבחם של ישראל כמקבלי התורה.

אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן, בְּמִדְבַר בְּעֶרְבָה מִזֶּמֶן סוּף בֵּין פָּאָרָן וּבֵין תְּפֵל וְלִבָּן וַחֲצֵרֹת וְדֵי זָהָב.

ופירוש רש"י:

"אֵלֶּה הַדְּבָרִים" - לפי שהן דברי תוכחות, ומנה כאן כל המקומות שהכעיסו לפני המקום בהן, לפיכך סתם את הדברים והזכירם ברמז מפני כבודן של ישראל.

נמצא שבספר שמות ובספר ויקרא ובספר במדבר משתמש רש"י בלשון "חיבה", ואילו בספר בראשית הוא משתמש בלשון "ראשית", שמשמעה 'נבחר וחיביב', ובספר דברים הוא אומר שכיוון שהוא נפתח בדברי תוכחות, המקרא נוקט לשון עקיפה ומרומזת מפני כבודן של ישראל. ומצינו במדרש שכבודן הוא חיבתן: "כדי להודיע לכם חיבתן של בני, שתהיו נוהגין עמהן בכבוד" (ילקוט שמעוני, בשלח, רמז רכח). ונשאלת השאלה: מהו היסוד האידיאלי העולה מן העקביות המכוונת בפירוש רש"י?

כדי לרדת לחקר העניין, נציין את דברי רש"י בביאורו למשנה. נאמר במשנה (אבות ג, יד):
הוא היה אומר: חיביב אדם שנברא בצלם [...]. חיביבין ישראל, שנקראו בנים למקום [...]. חיביבין ישראל, שנתן להם כלי חמדה. חיבה יתרה נודעת להם, שנתן להם כלי חמדה שבו נברא העולם, שנאמר: "כִּי לְקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם, תּוֹרַתִי אֶל תַּעֲזֹבוּ" (מש' ד: ב).
ונאמר בפירוש המיוחס לרש"י (אבות ג, יד, ד"ה חיביב אדם שנברא בצלם):
לכן מוטל עליו לעשות רצון קונו.

הווה אומר: מי שהקב"ה מטיל עליו חיובים ומצוות לעבוד אותו, הוא חיביב בעיניו.
מן הסתם מסתייע רש"י בעובדה ששיאה של החביבות הוא: "שניתן להם כלי חמדה [...]" תורתו אל תעזבו", כלומר מצוות. נמצא שזכות היא לאדם ומתנה מאת בוראו לעבדו כמצווה ועושה.

עד כאן על מה שנאמר במשנה כתיאור עובדתי בדבר יחסו של הבורא לישראל. אך יש לזכור שמשנני המשנה ומלמדיה מאב לבן ולנכד הם ישראל, חכמיו והמוניו. תורת משה, נמסרה מדור לדור בישראל, והם שמחים בה, על שום שהם תופסים את מצוותיה כרווח שאין על עפר מְשָׁלוּ, כשי שאין למעלה הימנו. משום כך הם מכנים את תרי"ג המצוות כדרישות של האל מן היהודי, כחביבות אלוהית עודפת, בהשוואה לשבע מצוות, שהן מופנות לכלל בני נח. תפיסת החובה כחביבות ייחודית לעם ישראל. היהדות מציבה נוכח פניה ונוכח בניה פסגה רוחנית נשגבה, להפוך מטלה למתנה, ואיש איש לפי יכולתו נוטל חלק בהעפלה עֲדִיָה, שלא כשאר עמי תבל, שאינם עשויים בדרך כלל לטפס אל ההר התלול.

ברכת "אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו" אינה כברכת "בורא פרי העץ", שאנו מודים בה לה' על הפרי שנתן לנו, הודאה שהיא מילתא דפשיטא, אלא מכוונת בעומק רעיונה, שעובדת היותנו מברכים "אשר בחר בנו" בשמחה עליונה היא רבותא גדולה, והיא תהילתנו. אין אנו מברכים בגלל שאנחנו נבחרים (chosen), כי אם להפך, אנחנו נבחרים (chosen) בגלל שאנחנו מברכים בעליזות נפש את ה' על שבחר בנו (selected) מכל עם להנחילנו את תורת חובות היהודי. אדם או עם שכיה היה רואה בבחירת ה' בו להכניסו בברית עולם עובדה בלתי מרנינה, ואפילו מייסרת, כמי שנידון על ידי שופט לאיום תדירי, בבחינת 'נבחר לרעה'. לעומת זאת, היהודי מתחנך לחבוק את היבחרו על ידי ה' כבחירה לטובה, חרף שלא הובטח לו בסגנון חוזי מדויק מתי והיאך יבוא על שכרו. מכאן עולה שהצהרתו "אשר בחר בנו מכל עם ורוממנו מכל לשון וקדשנו במצוותיו" אין עניינה מצטמצם לפן העובדתי היסטורי, אלא היא קביעה המבקשת לצקת את תוכנה תוך כדי הדיבור. ומותר להפליג בהשערה דרשנית שהפועל "חב" והתואר "חיביב" כרוכים זה בזה, אך לא מצאתי לזה סיוע ב"מילון בן יהודה".

ארבע פעמים פגשנו בתורה ציון לבחירת ישראל באמצעות המילה "סְגָלָה" (שמ' יט: ה; דב' ז: ו; דב' יד: ב; דב' כו: יח).³ בכולן עולה מן ההקשר שהסגולה אינה הרעפת פינוקים וזכויות יתר אלא תביעות ייחודיות בעבודת האל וההליכה בדרכיו.⁴

זכינו לרדת לסוף דעת רש"י, שרצה בתחילת כל חומש וחומש להטעים מדוע ניתנה התורה ומדוע ניתנה דווקא לישראל, ודבריו שהעולם זקוק למי שיחבר את הארץ לשמים בשמחה ובטוב לבב, ובתחתית ההר הכפוי עליו כגיגית, יאמר "נעשה ונשמע"!

³ המובאה הרביעית, "וה' האמירך היום להיות לו לעם סגלה פֶּאֶשֶׁר דִּבֶּר לָךְ, וְלִשְׁמֹר כָּל מִצְוֹתָיו. וְלִתְתֶךָ עֲלִיּוֹן עַל כָּל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עָשָׂה לְתַהֲלָה וְלִשְׂשֹׁם וְלִתְפָאֲרָת, וְלִהְיֶיךָ עִם קָדֹשׁ לֵה' אֱלֹהֶיךָ פֶּאֶשֶׁר דִּבֶּר" (דב' כו: יח-יט), אף היא מתפרשת במשמעות זו, מפני ש"וְלִתְתֶךָ עֲלִיּוֹן עַל כָּל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עָשָׂה לְתַהֲלָה וְלִשְׂשֹׁם וְלִתְפָאֲרָת" אינו מכוון לעליונות צבאית, כי אם על דרך הפסוק "הַדְּבָרִים אֲשֶׁר אֱלֹהֵי אֵת כָּל בְּיַת יִשְׂרָאֵל וְאֵת כָּל בְּיַת יְהוּדָה נָאֵם ה' לְהִיּוֹת לִי לְעַם וְלִשְׂשֹׁם וְלִתְהִלָּה וְלִתְפָאֲרָת, וְלֹא שְׂמַעוּ" (יר' יג: יא).

⁴ חוקרים אחדים העירו שהשימוש הרווח במילה זו, כאילו מקבל הסגולה זוכה להעדפה אוטומטית ומתנת בשפע, אינו מתאים לשימוש בה בשפות העתיקות, כמו שאומר בנימין אופנהיימר: "על פי הקבלה מאוגרית, נתחוויר לי כי השם 'סגולה' הוא בעל משמעות פוליטית, והוא מציין ואסאל [=אדם שנכנס בעול התחייבות ושבועת אמונים לאדון פיאודלי, תמורת קרקע או כסף; י"א]. יחודו של ישראל ניכר בכך שהוא כביכול הואסאל של אלוהים". ראה ש' אלמוג ומ' הד (עורכים), רעיון הבחירה בישראל ובעמים, ירושלים תשנ"א, עמ' 19.

והנה מצינו בספר שמות (שמ' יט:ה):
וְעַתָּה אִם שָׁמוּעַ תִּשְׁמָעוּ בְּקוֹלִי וְשָׁמַרְתֶּם אֶת בְּרִיתִי, וְהֵייתֶם לִי סִגְלָה מִכָּל הָעַמִּים כִּי לִי כָּל הָאָרֶץ.
ופירש רש"י על אתר:
"סגלה" - אוצר חביב, כמו "וסגלת מלכים" (קוהלת ב:ח) - כלי יקר ואבנים טובות שהמלכים גונזים אותם.
כך אתם תהיו לי סגולה משאר אומות.
ופירושו בדווקא על דרך שהסברנו.⁵

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן
בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עורך לשוני: ד"ר יחיאל קארה

⁵ בשני מאמרים עסקנו בהרחבה ביסוד זה: יעקב אלטמן, "עם הבחירה ו'איוב' האנושות", **מים מדליו** 19-20 (תשס"ח-תשס"ט), עמ' 63-84; יעקב אלטמן, "שלא עשני גוי ברכת 'הנעה'", **המעייין** מז, א (תשס"ז), עמ' 87-93.